

фатальним прорахунком, який врешті-решт привів монархію до загибелі.

Самостійну наукову цінність у книзі мають додатки: 22 статистичні таблиці (бажано, щоб вони були органічно вплетені в текст монографії), перша повна бібліографія праць М. Х. Бунге, а також покажчик імен, який допомагає читачу зорієнтуватися в тексті, переповненому персоналіями.

Монографія написана у кращих традиціях біографічного жанру, мова викладу яскрава і динамічна. Ілюстрації допомагають краще відчуті епоху. Широка панорама внутрішньої політики самодержавства другої половини XIX ст., насиченість різноманітною проблематикою, багатство фактичного матеріалу - все це дозволяє оцінити роботу В. Л. Степанова як вагомий внесок в історіографію проблеми.

Костянтин Ячменіхін.

АНАТОМІЯ ЗЛОЧИНУ

Останнім часом про голодомор в Україні написано немало. Але, на жаль, і досі не перевелися люди, які не лише заперечують існування цього ганебного явища, а й звинувачують у фантазії, вигадці тих, хто несе у світ сяйво правди про ці події, уїдливо перекидаючи місток з 1933-го року в наші дні, стверджуючи, що, коли вже й вести мову про голодомор, треба наводити факти з сьогодення. Мовляв, голодомор організували "демократи" після 1991-го року. І ще й нерідко до слова "демократи" додається слово "самостійники".

Важко щось доводити людям, які не знають і не хочуть знати реального життя, які, немов чуми, бояться істини. Та доводити необхідно, доводити невтомно, наполегливо, постійно в ім'я сьогодинішнього і завтрашнього дня, в ім'я самого життя...

І слід, тільки глянувши обкладинку книги Володимира Шкварчука "Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине" з рубрикою "Из-под грифа "Совершенно секретно", сказати письменникові щире слово подяки вже за те, що він не схилився перед натиском лакувальників минулого, що він не збочив з обраного шляху. А, прочитавши книгу, повторити слово "спасибі" кілька разів, бо те, що зробив Володимир Шкварчук, має величезне й неминуще значення. Багато років працюючи консультантом науково-редакційного підрозділу обласної держадміністрації, письменник зібрав унікальний, майже неторканий до нього матеріал про страшні події 1932-1933 років на Подесенні. Книга Володимира Шкварчука - виважений на терезах думки і серця документ, взятий із колись суворо заборонених архівів, який не просто вражає, а потрясає читача. У кожному рядку цього твору - крик болю, стогін землі і людських душ, пекучі сльози, і найстрашніше - давкий клубок у горлі, який не дає дихати, затьмарює погляд, умертвлює мисль і плоть.

Цінність цієї книги в тому, що тут не лише хай і скупі, протокольним рядком зображено нелюдські страждання людей, звірства нелюдів, а й розкрито витoki цих жахливих вчинків, вказано джерела кривавих потоків, які смертоносною лавиною котилися просторами України.

"Секретарь ЦК КП(б)У Зайцев, гастролируя районами области, с чувством хищного удовлетворения в своей докладной записке Генеральному секретарю ЦК КП(б)У Косиору констатировал: - розповідає автор книги, - "Вновь образованная область меньше всего подорвана экономически прошлогодними перегибами. В 1931 году сюда ездило много мешочников, покупали хлеб, свиней, поросят, гусей, курей, уток. На сегодняшний день нигде на Украине нельзя встретить по селам такого количества живности, как в Черниговской области. У единоличников кони прекрасной упитанности, в колхозах уход хуже. Не верю, что от одного сена, хотя оно здесь и прекрасное, лошади имеют такой вид. Вероятно, скармливают зерно. В базарные дни в городах и райцентрах большой съезд крестьянских

підвод..."

Від побаченого одному з партійних ватажків зашкребло на душі, йому було важко перенести елементарний людський достаток. Зайцев не був самотнім. Шкребло на душі в Харкові і Москві. Новий вождь світового пролетаріату Сталін разом зі своїми поплічниками виношував грандіозний план реорганізації країни. Як це так, що десь нормально жили люди в той час, як на точці замерзання світова революція. Хай затягнуть пояси! І пішли-посипалися згори партійні та урядові директиви, які вимагали здати державі неймовірну кількість хліба. 1931 року Чернігівщина мусила засипати в засіки Батьківщини 16 мільйонів пудів. На це й були спрямовані зусилля керівництва області. Плюс, звичайно ж, - м'ясо, молоко, яйця, буряки, картопля, овес, просо і т. д. Пролунали голоси знизу: після торішнього пресу багато сіл без хліба, люди їдять овес та макуху, коні виснажилися. Але "більшовики" продовжували тиснути. То там, то сям виникали повстання, народ протестував. На допомогу партійним органам прийшло ДПУ. Його працівники були неперевіреними майстрами політичних провокацій. На село посунули так звані двадцятип'ятитисячники. Як страшна сарана, все це нищило, губило посіви нового життя. Були вгорі і на місцях керівники, які розуміли руйнівну силу цих заходів, подавали голос незгоди. Але їх спротив нагадував комариний писк в дикому хорі воронячого каркання.

Рядок за рядком, сторінка за сторінкою книга В. Шкварчука скрупульозно аналізує головні напрями і найпотаємніші нюанси варварського наступу знавіснелих представників влади проти свого народу. Продажні писаки підспівували: "Класовий ворог одержує по заслугі", "Ворогів народу покарано", "Усунуті шкідники соцбудівництва", "Кукуркульську зграю викрито".

Процвітали арешти, висилки, розстріли. Володимир Шкварчук тонко показує неоднорідність людських характерів, боротьбу добра і зла, підступності і чесності. Хлібозаготівля йшла з перебоями. Про причини цього знало керівництво області. Але воно було агресивним. Перший секретар облоргбюро Маркітан заявляв: "Фізично всіх кукуркулів ми знищити не можемо, але при потребі не зупинимося і перед знищенням". А така потреба була, і партійці діяли. Вони створювали загони уповноважених, залучали місцевий актив, що складався з нероб та п'яниць і тероризували хліборобів. Автор не шкодує вагомих і яскравих мазків для передачі тієї обстановки, яка склалася на Чернігівщині. "Доведенные до иступления люди постепенно зверели; участвовали разного рода уголовные проявления, усугубляя у населения чувство незащищенности и злобы. По селам бродили никому не известные, вооруженные наганями и обрезамы люди; становились нормой ночные перестрелки, поджоги, ночные и дневные грабежи, бесконечные покушения на жизнь и имущество граждан".

А далі настало найстрашніше - голод.

"По улицам бродили опухшие люди, валялись мертвые, полусидели истощенные. Росла всеобщая озлобленность". А ось - конкретні приклади.

Роменський район: "Жена Д. - Анастасия, пригласив к себе в дом знакомого Ивана Мисоцкого, 50-лет, убила его ударом топора, после чего порубила на кости и мясо убитого Мисоцкого варила в пищу".

Березнянський район: "В с. Стольное выявлено около 100 семейств, которые не доедают, из них 35 совсем голодные, не имея чего есть, 8 семей уже опухли от голода. В с. Бегач голодает 42 семьи, из них уже 12 опухли от голода".

Прилуцький район: "Голод охоплює чим далі більше колгоспників: в с. Яблунівці замість 27 голодуючих виявлено 111 родин з загальною кількістю 487 чол. Серед них - ударники..."

Носівський район: "В с. Іржавцях харчуються жолудями. По селлах старцюють діти, жінки, дорослі, хворі й здорові. В с. Коломийцівці 23 квітня померло 8, а 24 квітня - 5 душ".

У мартинівському колгоспі "Шлях до соціалізму" померло понад 700 чоловік, з них - 260 бідняків.

Продовжувати цей перелік можна дуже й дуже довго. Та не для того, щоб "милувалися" нащадки діями своїх предків, написав свою книгу Володимир Шкварчук. Не для того, щоб налякати читача, автор розповідає про численні злочини керівної верхівки, її помічників, про їх моральний розклад, про звиродніння. Він хоче, щоб ми, нарешті, широко розплющили очі і подивилися правді у вічі, бо брехня не тільки затуляє окремі боки життя, а й отруює та атрофує нашу свідомість, робить нас пасивними, байдужими.

Книгу Володимира Шкварчука "Голодомор 1932-33 годов на Черниговщине", як і збірку поезій, важко аналізувати, її необхідно читати, вдумуючись у кожне слово, у кожную цифру. Віч-на-віч з документами допомагають розмовляти авторська іронія, що нерідко переходить у сарказм.

Станіслав РЕП'ЯХ.

ПРО "ЛІТЕРАТУРУ ЛИСТІВ"

Проблеми епістолографії, тобто "літератури листів", до цього часу не досліджені і не з'ясовані. Вони ускладнюються тим, що лист як жанр за більше ніж тисячу років дуже еволюціонував і з предмета риторики, коли містив у собі певні правила написання, сьогодні перетворився в особливий вид мистецтва слова, умовну літературну форму, тобто став предметом мистецтва.

Тому на сьогодні "поетика листів", точніше сказати, її еволюція від давнини до сучасності залишається загадкою, а "ножиці" між "риторичним" та сучасним "естетичним" станами епістолографії потребують наукового пояснення, на яке наші вчені досі не спромоглися. Заповнює цю прогалину монографія нашого земляка (родом з Макишина Городнянського р-ну Чернігівської обл.), нині киянина Володимира Кузьменка "Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х років ХХ ст." (Київ: Інститут літератури ім Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. - 305 с.). Книга вийшла за редакцією члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук Віталія Донченка.

У вступній частині дослідник розглядає давніші і сучасні теорії епістолярного жанру. Якщо раніше таким листам були притаманні публіцистичність, повчальність, наставницький тон, то тепер ці функції вони втратили. Простежуючи пересікання європейської та української епістолярних традицій, вчений слушно наголошує на тому, що нинішня "література листів" уже не конструє в уяві читача "образу ритора", тепер вона вимальовує конкретного адресата, що має ім'я, біографію і належне місце у соціумі. Навіть тоді, коли створюються так звані фіктивні листи (як це робив, наприклад, португальський поет Фернандо Пессоа, вигадавши своїх персонажів і змушуючи їх листуватися між собою та вступати в різні полеміки), то все одно "гра в листування" має адресанта і адресата. Персона кожного з них, вважає дослідник, може бути завуальованою, прихованою за маскою, розщепленою на різні "ролі", заступленою різними метаморфозами, але вона дозволяє упізнати у тексті нарисово-документальну основу і відшарувати її від умовних форм вираження думки.

Особливу цікавість викликає розділ, присвячений творчості письменників тоталітарної доби. Осмисливши листи до різних адресатів Максима Рильського, Олександра Довженка, Юрія Яновського, Григора Тютюнника, Василя Стуса та інших, Володимир Кузьменко показує, як на текстах листів відбиваються державні механізми уніфікації. Офіційна ідеологія прагнула зробити з людини "механічну ляльку", щоб її можна було вилучити із середовища, розібрати на частини, і, коли треба, скласти докупи. Листи - свідки опору такій уніфікації. Усі вони переконливо показують, як особистістю прагне стати система, наскільки вона зацікавлена у тотожності своїх "знаків" - людей, і все робить для того, щоб живі істоти прикмети свого індивідуального розрізнення втратили. Система прагне, щоб кожен із авторів (і адресатів) листа перетворився на героя фільму Романа